

XI

Тимчасом екзамен зближався. Страху-страху, боже, твоя воля! Не один останню копійку протратив на свічки, та молився по цілих ночах, щоб бог поміг щасливо. Солдати, мабуть, смотру так не бояться, як тут екзамену. І Антосьо щиро молився. Перед самим екзаменом і не снідав. Та не він один, а рідко хто снідає, йдучи на екзамен, аж мовби це у звичай ввійшло. От Антосьо і в четвертий клас «попромували».

Хто його зна, де та дітвора такої пихи набирається. Аби тільки в четвертий клас перейшов, то наче не той хлопець стане: задере носа, що куди! і з ким вчора горобці дер, сьогодні й поглянуть не хоче. І Антосьо так: зараз десь і маніжка в його взялась і така жилетка, що до маніжки; й прості чоботи виваксував. А що бідним шароваркам, то найбільше досталось. Були вони прості димові, та ще й зроблені на славу: як Дунай широкі й короткі, чуть нижче колін. В свою пору були вони й довші, та Антосьо вигнався за рік. До цих то шароварок здумав він стремена вчепити, та не мав з чого, так з ниток — тільки випростувався, стремена й порвались. Що робить? Понадрізував халяви й попришивав шкурлати з-на п'ядь шириною. Та й пришив же! — циганською голкою і суччю. Тоді й натяг до сподоби. — Оттак виштатувавшись, надів кашкет набакир, підняв плечі чуть не до вух і почав ходити «стибнівкою» взад і вперед по подвір'ї, — за подвір'я вийти нехватало сміливості. А сюртук у бідолахи сірий, суконний; стан аж на плечах і кожний гудзик іначий, — навіть білі були між чорними, — той з вушком, той з дірками, на тому якісь квітки, на другому вовча голова, той як десятничок завбільшки, а другий більш гривні. До того ще й столи чисті в хазяйок, що як пишеш, то по самі лікті так заялозиш, наче ковбаси продавав. Та що кому до того? ось він четвертокласник уже, — пусте, що сорочка, як на чумакові, біла. З такою міною Антосьо й хурмана привітав.

— Чого воно їжиться? чого дметься, як шкурлат на жару? — думав собі хурман. — Хіба я не знаю, що воно за птиця? Своя ж сестра ріднесенька на його плюнуть не хоче, то чого б я дувся? Що попович? Ова! яке ж невидальце! — Так дума собі хурман, а того й не знає, що ні Антосьо, ні його «камбраття» й не думали чваниться родом: вся біда, що він четвертокласник — от що!

Так, як бачили-сьмо, Антосьо й у дорогу вирушив; і до хурмана вже й не говорить, як бувало поперед; а що цей піде розказувати, то він тільки осміхнеться та — «хорошо, ладно!» — Мало того, що їхав напижившись, а то ще як здивився з ким, то вивернеться на бричці й гука: «торкай!». Любив неборак і яку квартирку в горлянку вилить; то ввійде в корчму, й наче лиш йому світ вільний: ходить, руками розмахує; «водки!» — крикне, — й все ходить, аж луна йде; та все поглядає, чи дивляться на його людей; й дума: мабуть пізнають, що я не що-небудь, а четвертокласник.

Не доїздячи Солодьків, корчма стоїть; тут він виваксував чоботи, надів другу маніжку, обтріпав жилетку тощо від пилу; а сюртука не займав, бо він під пилом видавав новіший. І шапки не чіпав; бачив неборак, що поштарі їздять запиляні такі, то й собі так: хоч по шапці, каже, подумують, що хутко їхав.

— А може, — думає, — й зовсім мені не треба б було обтріпуватись? Хай би може так було; сказали б: такий запиляний наш попович приїхав! такий запиляний! сказано, з далекої дороги. — Та вже минулося. От він і сів на бричку: «торкай!» — і тільки закурилось.

Так же пашні половіли, так же коники цвірчали, й усе так же було в полі й тепер, як тоді, коли Антосьо перший раз додому їхав із Крутих; та він уже не такий був. Змалювавши себе в своїй голові на поштарських, тільки погукував: «торкай!». — Навіть дзвінок йому причувався. Здається, повинен би веселим бути, коли так; аж ніт: нахмурився й набік щоб оком моргнув. Одна соломина висунулась з брички, й він задививсь, як вона хитається, що аж забувся.

— Стой! — гукнув перед порогом, як хурман і сам став. Та й коні добре знали, що тут треба стати, й самі далі не пішли б, хоч би їх ніхто не спиняв.

— Позносиш! — сказав Антосьо хурманові з такою міною, наче там у його казенні гроші абощо, й пішов виступці, поволік чоботи. Осміхнувся хурман і поїхав на тік, бо в бричці опріч килимка, подушки та двох-гръох пар шмаття, нічого не було. Хіба ще книжка яка. Ввійшов Антосьо до хати й важно-преважно поклонився, наче аршин проковтнув і не може голови зігнути; так же важно поклав свій кашкет на столику коло дверей і почав вітатись з мамою, з сестрами, та все мовчки.

Кинула оком мати на його вбрання, та й відвернулася, щоб на пернім ступні не засміялись, і вийшла зараз; Мася зареготалась; Оріся тільки губи закусувала; Текля теж осміхувалась, бо вже й вона виросла за той час. А Антосьо вийняв хустину з кишені, — як онуча, — й став обтирати лице перед дзеркалом.

— Ух! — каже, — как я зашмалился! а пыли сколько!

— Як на свинячім стегні, — озвалась Мася.

— Ну — да! То есть — как у тебя на шее — ты хотела сказать! — озвався Антосьо.

— Зовсім ніт, — каже Мася, — в мене шия чиста, — не віриш, то подивись: я щодня мию, хіба вже прем часу не маю.

— Где видано, где чувано, чтобы свиндя, — на це слово наліг голосом, — та шею себе умывала? — каже Антосьо.

— То ж — свиня, а то — Мася, — озвалась Оріся.

— А я между вами не различаю, — Антосьо каже, — и то свинья, и то свинья.

— То свиня ж ти сам! За що ж ти мене свинею нарікаєш? — озвалась Оріся.

— Бо ты свинья! Просто свинья, еще и бурая, тупорылая. Вот тебе — ей-богу!

— Навчився! — каже Текля.

— И ты, поросёнок, смеешь? Так и дам! — і замахнувся кулаком.

— А зась! не знаєш? — озвалась Оріся. — Ще не ти тут старший.

— Чего ты? чего ты? Я и тебе «по макоедах!» — гукнув Антосьо.

— Так і бує rowinno, — защебетала Мася — Ładnie! Oto ładnie!

— И ты, Брут, против меня! — сумно заговорив Антосьо, а далі й крикнув, — молчать ты, ляшка проклята!

— А, huclu ty jedcn chodzisz! jak ty smiesz? Та ja tobie nie Orysia!

Антосьо і в кулаки вже наплював, щоб так і трахнуть, та ввійшла мати.

— Що? вже заходились воюваться? — заговорила вона.

— А чего ж они, дряни, смеют возвышать свой нелепый голос против меня?

— Так як же з тебе не сміятись? — каже мати. — Ти подивись сам на себе! — і засміялась.

— Tu quoque, Brute! (І ти, Брут) — Заговорив Антосьо й додав, — а разве я сам на себя стараюсь? Если я смешной, то вы с себя смейтесь, что так меня убираете.

І став ходити по хаті та руками розмахувати. А мати думає: що це він каже? квакай, брусє, чи що?

— Як не буде мені сюртука, — почав далі Антосьо, — то хату рознесу. — І стукнув кулаком в стіл.

— Не рознось так скоро, — заговорив о. Яким, — ввійшовши знадвору, — бо це хата моя; а я тобі що винен?

Сироти вже жили на подвір'ї, там була стара хата. Та о. Яким був як і одинокий, то вони все в його сиділи. — Наче йому смолою губи заліпив, так Антосьо змовчав. Та не перемінив своєї постанови, щоб сюртук справили, та ще не абиякий, а суконний.

— Де я тобі возьму тих грошей? — сказувалась мати.

— А меня где взяли? Там и денег возьмите. Плюне мати та й піде. А Антосьо знов:

— А когда мне сюртук справите?..

— Оце біда мене спала, — каже собі стара... — Ото понаучувались! цур йому з такими школами! Недаремне мої покійні татуньо — хай їм царство небесне — було кажуть, що в одній хаті житиме кіт, миша і собака. Оце ж так воно й є!

Вже недалеко було до першої пречистої, а сюртука Антосьові все не було. Далі паніматка зібралась і поїхала до міста, й набрала свому синові на сюртук і на все, що треба.

Як розприскається мій Антосьо! Е! як та вода на лотоках бурлить, що ні спинку, ні гаманцю не має...

— Как можно? как можно? — гука. — Им, — ніби дівчатам-сестрам, — то вон что понасправляли, а мне и сюртука хорошего не хотите! Так я себе сам...

— Ну й сам собі справляй, — каже мати, — аби-сь тільки мав за що.

— Найдём! — озвався Антосьо.

Приїхали кравці; Антосьо як не той — тихий, смирний, що куди. Так і до Крутих поїхав, що наче другий розум вступив йому в голову.

Ще серпень був, як Антосьо забав: їхати та й їхати до Крутих.

— Що тобі такого, сину? — каже мати, — ти ж ніколи так не рвався з дому; а було аж після пречистої, — після другої вже.

— Е! — озвався Антосьо, — тоді то старших боявся, тощо; а тепер чого боятися, коли сам старшим буду! Як спізнюся та пропустю, то хай йому цур! лучче вже й не являтися. В четвертім класі, — каже, — не те, що в других, — хоч півроку пройде, все поповниш; тут все по-латинськи та по-гречеськи. То коли його вивчити? — От так він говорить, а сам собі дума: — Добре перед жінкою й тумана перти, бо не поправить.

— Бідні діти! — подумала мати. Добре мої татуньо розказували, що то будуть не ученики, а мученики! — І почала в дорогу рехтуватися.

Був вересень на початку; сонце пекло, аж шкварчить; по узгір'ях всяке зело пожовкло; а з-за гори підіймались хмари — на дощ збиралося, кожен знає.

В цю саме пору в Крутих на тім плацу, що коло Пйотрової, стояло скільки четвертокласників — все в новім убранню, і паличками землю копирсали, й Антосьо межи ними. Сюртук на ньому новий, роксаковий — поли аж по кістки; шаровари черкасові, на стременах і напружені, хоч смичком поводь; кашкет новий з китицею; жилетка шовкова в квітки й чоботи на рипах ваксовані.

Наче сумували четвертокласники, бо мовчали, а на виду не сум видно було; всім очі світилися, як каганці.

— Жаль, — каже один, — що ми не вкупі живемо!

— Жаль, — каже другий, — а добре було б!

— Та що жаль, то жаль, — озвався Антосьо. — Ходім же з жалю та вип'єм!

— Ходім, — заговорили ті. — Й пішли вниз, униз, та й до Пйотрової.

Вже й «кози», як звали второкласників тощо, поназ'їжджались, та ще класи не починались, не було й журнала в станції, то дівора й хати не держалась — розбрелися, хто куди попав.

— А де були? — запитає старший, як ще й запитає.

— До міста ходили, — відкажуть і покажуть папір чи «цизорик», що колись купили, аби старшому очі запхати.

То й тепер нікого з малих не було дома — ні духу.

— Так і треба, — кажуть четвертокласники. Антосьо зараз пішов у пекарню і просить хазяйку.

— Чи не можна б, щоб Мотря пішла до Кромбера?

— Чого вам аж до Кромбера? — хазяйка каже.
— Вишняку! — з пишною міною відказав Антосьо.
— Та не можна від якого другого крамаря, а конче від Кромбера?
— А хіба ж ми що? може грошей не маєм? — заговорив Антосьо й вийняв з кишені капшук повний, грішми набитий.
— Ось! — каже, — дивіться! — І дав аж п'ять карбованців.
Кромбер — то був самий багатий купець в Крутих: винами торгував, а наливки і не було в його ніколи. Та Любораченко не знав, і хазяйка не знала, що є, а чого нема в його, бо то все голота була, що й не снилось їй луччого, як наливка.
Від Пйотрової треба було через яр іти, через два містки, а там ще степком поза домами, а там уличками та переулочками, доки на місто вийдеш, а Кромбер аж за містом жив, в поперечній перії, то Мотря таки ген-ген забарилась.
Четвертокласники тимчасом трошили кавуни.
— Може курку, або гуску? — питає Антосьо.
— Якби так через місяць, то недовго б їй заважати у тебе в скринці; а тепер ще домашні птиці небесні в пuzі прелітають.
— То й не треба! Може меду? — каже.
— Нам і так солодко, — відказали.
Вже третій кавун доїдали; калюжі по всім столі, аж на землю тече; по хаті шкаралуп, як на баштані коло курія; а що зернят усюди, то вже й бог забув.
— Нема вишняку, — заговорила Мотря, ступивши через поріг. — Та що ж ви нарobili? — додала вона. — Де вам і ці пляшки поскладати, що на столі такі калюжі?
— Та клади де-небудь, — озвався Антосьо, — хоч і на кроваті тимчасом.
— А я, — каже Мотря, — взяла рому та вина; може віднести? я з такою умовою і брала, що як принесу, то щоб назад прийняв.
— Говори! ми його приймем, що й сліду не знайти. Поклала Мотря пляшки на кроваті й взялась прибирати на столі. Антосьо склянку витирав, а тих два четвертокласники поглядали один на другого, то на ті пляшки. Через годину в Пйотрової вже співали.
— Позич мені, брате, скільки карбованців, — почав далі один з гостей просить Антосю.
— А скільки тобі? — Антосьо каже.
— Та так з п'ять, абощо.
— Нема п'яти, — Антосьо каже, — десять, коли хоч, дам.
— Давай уже й десять, що робити з тобою? — каже той.
Поліз Антосьо до капшука, а той другий четвертокласник дивиться, і йому аж очі забігали.
— Та не давай йому, — каже, — а дай, брате, мені лучче!
— Ні, ні! мені дай, а йому не давай, — озвався той.
— Не вір! не вір! — каже другий, — мені дай, а йому ні!
Антосьо все корпавсь у капшучі; далі вийняв цілу паку бумажок — все по десять та й по десять — і дав одну тому, що просив. Взяв той і почав чванитись:
— Бач, — каже другому, — таки моє цвіте, а твоє гниє.
— То позич же й мені, — почав другий, — коли йому позичив, хай не дражниться.
— На й тобі десять, — з пихою, як який мільйонщик, заговорив Антосьо.
— Овва! — каже цей, — бач, і в мене є! Вип'єм же тепер за здоров'я Антонія Гервасійовича, що позичив нам грошей. — З цим словом налив склянку:
— Твоє здоров'я, Антоній!
Антосьо зав'язував капшук і не чув, а, може, до тої пори вже й вуха йому позакладало.
— Чуєш, Люборацький! — почав той.

— Га! — каже Антосьо.

— Дай тобі, боже, здоров'я!

— Дай тобі, боже! — озвавсь Антосьо. І цей хильнув та й налив і каже до того другого:

— А ти чому не п'єш?

Той мовчав. А на його беднюги надійшли, — спустив носа, як індик, губу відквасив, голову повісив та й сидить, лиш сопе.

— Чуєш, бра! — заговорив Антосьо, — чому, бра, не п'єш?

— Не хочу!

— Ти вже сердишся?

— Сердюся.

— Та за що ж?

— Як то за що? — каже той нахмурений, — чи ж я таки рівня тому, що ти й йому, й мені по десять карбованців дав? Хіба він тобі такий приятель, як і я?

— Ще більший! ще більший! — підхопив той і додав: — Люборацький! чуєш, Люборацький! — каже, — коли хоч, кажи в вогонь лізти — полізу! їй-богу, полізу! за тебе, братіку, і в огонь, і в воду — їй-богу! О, бач! — почав далі й поліз по кроваті, зняв образ, поставив на столі й почав поклони бити. Вдарив їх скільки й каже: — Заклинаюсь оцим святим чи святою, що тут намальовано, бо щось не добачаю, коли я не більший приятель для Антося, як той. Чуєш? — гука до того нахмуреного, — чуєш? їй-богу, правда! — й поцілував образ.

— Дурний ти, — заговорив той, — хіба я тебе не знаю, що ти світовий брехун? От коли я не брехун, то так що ніт! І присягну, що ніт. — І собі збирається лізти, та Антосьо придержав його за полу, каже:

— Вірю! їй-богу вірю! От на тобі ще десять карбованців, бо я тобі вірю.

Взяв цей і каже:

— А я таки поцілую святого Миколая, що з мене луччий для тебе приятель, як з отого сучого сина брехуна! — й поліз здіймати св. Миколая та ставити на кроваті. — Бач, — каже до того, що вже клявся, — все-таки моє цвіте, а твоє гние — ось уже друга! — Із цим словом так тикнув під ніс бумажкою ніби, а замість неї кулаком, що той аж на ногах не встояв, а мусів присісти. Та не зважив на це, а заговорив до Антося:

— Так! — каже, — то ти... Не брат же ти мені! На тобі й цих десять, що вже-сь дав. — І дає йому позичені гроші.

— Не беру я, — каже Антосьо, — я ж тобі позичив.

— Я не хочу; возьми собі назад. О! бач! — каже далі, піднявши руку над головою, — о! бач! — Із цим словом поклав бумажку на стіл, і разом зо всієї сили вдарив кулаком.

— Та я не беру, й не бачу, — каже Антосьо, — хоч і за вікно викинь. Я ж тобі позичив? Ти ж мене просив?

— Та я тебе просив, щоб нарівні стали з тим сучим сином, що он до образа пнеться, та не може зняті!

Той і справді топтався по подушках, стогнав, а св. Миколай все на гвіздочку висить.

Почувши ту мову, Антосьо приступив до його й тиче в руку ще десять карбованців, і юрка, що «сховай, аби той не бачив». Повеселішав неборак, побачивши, що такі «не гние його», що такі нарівні стали, й почав запихати в кишеню обидві бумажки. Антосьо тимчасом налив стакан вина, випив і почав припрошати: — «пийте, браття!» — хоч тут був всього один брат, а другий все стогнав коло образа.

— А ти ж віриш мені, що я не брехун? — каже той, що присягався, — як віриш, то вип'ю.

— Братіку! — почав Антосьо, — братіку!... ш-ш-щоб мене грім побив, як не вірю. Та щоб я тобі не вірив, мому приятелеві? я? тобі? та я не знаю що!...

Обнялись і поцілувались. А той, що стогнав коло образу, мабуть, розсердився, бо разом як сіпне, то так і дав сторчка аж під стіл. Простягнувся тут, поцілував образ і сунув його під кровать.

— Полеж,— каже, — ти там, а я тут трохи відпочину.

— П'яниця, сучий сині — заговорив цей, що клявся, 'як той заснув. — йому пити! йому... йому, — каже, — ет! що й казати! От коли ми, братіку, козаки, то так! Ми й ще вип'єм! А правда?

— Правда, — каже Антосьо, — правда, братіку! — І налив.

— Поцілуймось же!.. каже той, — поцілуймось!

Поцілувались і випили.

— А ти, сучий сину, п'янице! — почав все один до того, що лежав долі, — ти вже не п'єш? га? не п'єш?— і почав штовхати ногою. — Чуєш? будеш пити?

— Мбу-ду, — озвався той і завів: — в бездні гріховній валя-а-яся.

— Ти, сучий сину, не в бездні, а під столом! — каже цей.

А той все: — неіслідимую милосердія...

— Мовчи! — гукнув цей.

— Твого... — співав той.

— Залиймо його, Антосьо, хай мовчить!

— Заливай! — каже Антосьо.

— Я ромом, — каже цей.

— Хіба я що? — каже Антосьо.

— Не будеш сердитись?

— На тебе? я? сердитись? братіку! Лий, скільки хоч. Іще пошлю Мотрю, а ти лий!...

Взяв цей пляшку й почав лити тому саме в губу.

— Брр-бр! — почав той — бррр! всемирний потоп! Гвалт! — і обернувся потилицею до гори й маца попід кровать: — Святий Миколаю! рятуй! — А той на потилицю лле та й лле.

— Що ви робите! — почала хазяйка, — ото гарно! Й образи познімали! А! люде-люде! А поналипали! — ото! А той що робить? вже джмлів слуха? Гарно!

— Молчать! молчать! — почав Антосьо, — я тут хазяїн.

— Такий мені хазяїн красний, що хазяйці й чарки випити не дав...

— Є! є! ще вип'єте й дві.

Через годину й хазяйка пристала до гурту, й всі разом співали. Та вже не тут, а полізли на горище, бо почала дітвора сходитись.

Не раз отак пили вони та приспівували. А стара Люборацька раз збиралась до міста: треба було Орисі хутро справити, — ще й не справити, а верх набрати, бо блам (міх) був готовий з Масиноного хутра. То вже для Масі що іншого — для неї треба було й блам купити й накриття, бо вона старша; а Орися менша, ще й в переробленім походить.

Збиралась паніматка: й коні вже запряжені стояли коло порога, вже й пообідала на дорогу, — зовсім готово. тільки сісти. Коли до грошей, що в скрині були, а там щоб копійка!

— Нещастя моє! — заголосила. — А хто ж тут так господарював? — Найперше до Масі вчепилась: — то ти, каже, вкрала? — Та ця не далась: зараз відгризлася. Потім до Орисі, — ця плаче, присягається: — нащо мені? — каже.

— Чи не брала ти, дочко? — питає Теклі.

— Ні, мамочко, їй-богу ні!

— Не святі ж злізли з неба та гроші вкрали, — озвалась стара, — хто-небудь та взяв же їх!

А плачу було та клопоту, — не доведи господи! На Антосья ніхто й не подумав. Далі до ворожки вдалися. Ворожила вона, ворожила, та й каже: «таки з ваших хтось, та його нема дома: чорнявий, невисокий, ще молодий».

— То чи не Антосьо? — каже Текля.

— Де ж би таки Антосьо крав! — каже мати.

Проте, подумавши, порадившись, запрягли коні та й поїхала до Крутих.

Пють четвертокласники, та кавуни їдять, та родзинки, та всякі ласощі; а Антосьо лиш погукує на менших: сбігай до міста! та бігай!» І цибухів накупив, і тютюну.

Хазяйка догадувалась, що щось-то воно є, та не сміла сказати ні старшому в очі, ні смотрителеві, бо як неправда, то буде їй лихий світ. Як тут Люборацька — рум, як пить дало.

— Що мій син тут поробляє? — питає.

— П'є та гуляє, — відказала хазяйка.

— А де його скриньочка?

Показала хазяйка, — скриньочка стояла й не замкнена. Коли до неї, а там всього-навсього п'ятдесят карбованців.

— Бідна ж моя головонька! — заголосила мати, — ото шатнув!

— А скільки було? — питає хазяйка. Вже догадалась.

— Та вже! скільки не було, а назад не вернеться. Як прийшов і Антосьо з класу. Напалась мати на його; лаяла-лаяла, а він і губи не роззявив. Аж наслідку каже:

— Ото треба було справити мені сюртук.

— А ти ж справив собі його?

— Ніт, — відказав Антосьо, хлопнув дверми й вийшов.

Так мати й поїхала, що він і не показавсь їй на очі.

Бідна мати! виїжджаючи, ще просила хазяйку, щоб не розгашала: — своя праця, каже, своя й дитина. А як треба буде Антосьові грошей, то вже будьте ласкаві, каже, до п'яти карбованців не позичайте.

Розсердився Антосьо, що мати крадені гроші одняла, й хоч присилали за ним підводу на різдво, не поїхав додому.

— Що мій Антосьо там поробляє в чужині, — згадувала мати на багату кутю за столом, — чи має хоч хліба доволі?

А Антосьо й вухом не вів: підцапивши гроші, порозпозичав, а після лиш відбирав та гайнував. І на великдень не поїхав. Та на цей раз мати вже не посилала підводи від себе, а просила о. духовника, як їхав за своїм, то щоб і Антося привіз. Та дарма, — Антосьо й не подумав їхати, а поїхав тільки сам духовниченко. Син сердився, що мати крадені гроші відібрала, а мати бідкалась, побивалась: і сорочечку синові, і грошенят, і маслиця, і медку — всього посилала, аби тільки брав духовник. А духовник був чоловік, яких рідко, то й набере для Антося повну бричку, що й сісти нігде було.

— Чому додому не їдиш? — питають Антося камбраття вже перед другими вакаціями.

— Як мені їздить на чужих? або й на своїй тарадайці? Як пришло мати коляску, то поїду.

Люборацька й справді купила криту бричку на ресорах; вже сподівалась богослова, бо це курс кінчали, то готувала придане. Антосьо довідався, то дув на коляску.

— Доки не пришло коляски, то — сучий син, коли поїду!

— Та поїдеш ти й верхом, пішки коло палички, як стара матиме розум та нічого не пришло; або й пришло, як до других сиріт присилають, підводу з торбинкою на плечах, щоб дорогою не боявсь.

— Та я не Люборацький, коли поїду, як не в колясі.

Таку розмову вели четверті класники вже перед публічним екзаменом, перед «промоцією» в семінарію. Через день і списки прочитали, й Антося назначили в семінарію; кому й похвальний лист дали — такий розмальований та золочений, і Антосьові дали його.

Ідуть собі купами — то ніби семінаристи, то вже третьокласники, то четвертокласники; гуторять собі йдучи: як хто зодягнеться дома, бо вже в вищій класі буде; а семінаристи: як то

гуляли б, якби не чортів екзамен в Кам'янці, що без його не пустять в семінарію. А попереду всіх їде віз-літерняк чорними волами.

— То це до тебе коляса! — каже один Антосьові.

— Може до тебе, то так; а до мене приїде четверня «лихих».

Так сміючись, наздогнали й ту хуру. Аж вона і насправжки до Антося.

— Ворочайсь додому! — гукнув Антосьо, — скажи, хай колясу пришлють.

— Хай уже завтра, паничу, — озвався чоловік з воза, — хоч дайте волам відпочити.

До вечора та через ніч Антосьо роздумав, що доведеться пішки йти, коли не поїде волами; то й намовив чоловіка:

— Проби, каже, мене: я буцім буду не хотіти, а ти все проби; то я й поїду, буцімто твою волю вчиню. А за це тобі дорогою — знаєш!...

Саме як зійшлося камбраття зо всієї «цеї магали», а хто і з тієї, щоб поглузувати з Антосьової коляски, як входить його хурман, кланяється чуть не в ноги, просить, молить:

— Ідьте, паничу!

— Та їдь уже, — кажуть камбраття. — Тут сором жодного нема; хто знатиме дорогою, що то Люборацький їде, той самий, що на колясу засідав? А ти ще в сорочці їдь, то кожен подумає, що який шляхтюга в поле, або до млина. Ще й соломи наклади в драбини, то й поїдеш, як в колясі: ні стукне, ні гуркне.

Трохи посперечавсь Антосьо та й каже:

— Через вас, браття, тільки поїду та через просьбу цього чоловіка; а без цього — сучий син, що ні ногою з місця!

На розпроцання поставили могоричу: той злотий, той два і зашуміло в голові. Почувши хміль, хлопці роз'ятрились — тільки б гуляти! та де в біса грошей взяти?

Якби до кожного підвода була, то ще півбіді-лиха; а то лиш до Антося; а мати всього тільки карбованця прислала, щоб на дорогу було, а довги, на случай будуть, то просила духовника поплатить, як свого братиме з шкіл. Та Антосьо не задумався. Кинув оком на свій похвальний лист, що лежав на столі, і каже: «ось гроші!», схопив його в руки і аж головою струснув та й побіг з хати.

— Куди ти? — гукають.

— Пождіть минуточку, а я вернусь з могоричем. Не могло цим і в голову зміститись, як Антосьо через похвальний лист на гроші розживеться; а він потяг просто до Кромбера. Поздоровкавшись з купцем, як годиться, Антосьо почав:

— Пані Орун! я в вас не раз грішми сипав, то ви вже знаєте, що я на копійку не жаден: маю, слава богу, не одну тисячу. Та ось що: перевели мене, бачите, в Кам'янець, то треба гульнути, а в мене, як на те ж, ось один карбованець в кишені. Цього мало й на закуску. Так будьте ласкаві, дайте мені вина на п'ять карбованців та ще й з десять карбованців грішми. Не сьогодні-завтра пришлють за мною підводу, то я вам віддам та ще й дам вторгувать; бо до мого сусіда приїхала підвода, то привіз звістку, що моя сестра віддається, і на вино мені гроші пришлють, щоб до Балти поїхати. Так я і в вас Балту знайду.

— Хіба в Балті луччі вина, — почав купець, натягаючи пейси, — коли самі балтянські купці в мене вина беруть?

— Та я це добре знаю, тим і кажу, що в вас Балту знайду.

— Ще лучче, як Балту, бо вони беруть, що мені не годиться, — заговорив купець

— То вчиніть же мою просьбу, — просить.

— Гм, — подумав купець.

— Коли ви може це або те, — бо яких людей в світі не буває, — то я вам дам свій білет в застав. А ви добре знаєте, що мені без білета з Крутих не виїжджати.

— А покажіть той білет, — каже купець
Антосьо вийняв з кишені похвальний лист, розвернув і дав.
— А який же він мальований! — каже Кромбер. — Чого в вас такий мальований білет?
— Бо це вже білет мені аж до Кам'янця, — озвався Антосьо, — з ним маю явитися перед
самого архирея, а без його і в Кам'янець не пустять.
— Ну! хай же він у мене полежить, а ми ходім до льоху.
— Дайте, — озвався Антосьо, — я його заверну в що, бо знаєте, перед архирея з ним треба
являться, то щоб чистий був.
— Та хіба я його дам дітям бавитись?
— Та воно так, а все ж безпечніше.
— І то правда, — озвався купець. — І вдвійзі завернули його в лист паперу. Кромбер заховав
його в комоду, і пішли в льох. Тут Антосьо розпечатав одну пляшку вина і розпили, — каже: за
мною хай буде.
Через півгодини чи що у Пйотрової такий гомін піднявся, що куди-куди!
Погуляли на прощання — добре погуляли! І Антосьо, паличкою вимахуючи, поважно пішов з
компанією через місто, начеб «на ту магалу», ще й Кромберові що на рундуці ходив, вклонився,
думаючи: «Оставайся здоров з похвальним листом, а я за якусь копійку з твоїх карбованчиків ще й
на дорозі десь вип'ю за твоє здоров'я!» — Серце йому тьохкало, та аби за місто.
Оттак ішов Антосьо, виштатований на останній гудзик, а за ним тихою ступою чорні воли в
возі, набитім соломою в драбини, і гейкав чоловік.